

Το δημοψήφισμα στην ελληνική πολιτική και συνταγματική ιστορία

Νίκος Παπαδόπουλος, Δ.Ν., Δικηγόρος

1. Εισαγωγή

Η παρούσα εργασία έχει ως αντικείμενο τα δημοψηφίσματα που διενεργήθηκαν στην Ελλάδα, καθ' όλη την διάρκεια της ζωής του νεοελληνικού κράτους. Η έρευνα άπτεται της σημασίας του δημοψηφίσματος για τους συνταγματικούς θεσμούς και την πολιτική ιστορία της χώρας.

2. Το δημοψήφισμα του 1862 για την εκλογή βασιλιά

Η προσωρινή κυβέρνηση, η οποία είχε αναδειχθεί από το κίνημα που κατέργησε τη βασιλεία του Όθωνα (11-10-1862), με ψήφισμά της προκήρυξε δημοψήφισμα για την εκλογή βασιλέως, στις 19-11-1862. Η ημερομηνία για τη διενέργεια του δημοψηφίσματος δεν ήταν η ίδια για όλη τη χώρα · ετέθη δεκαήμερη προθεσμία σε κάθε Δήμο της χώρας να διενεργήσει στην επικράτειά του το δημοψήφισμα¹. Υποβολή υποψηφιοτήτων δεν προβλεπόταν · κάθε Έλληνας πολίτης, που είχε συμπληρώσει το 20^ο έτος της ηλικίας του, μπορούσε να γράψει το πρόσωπο που προτιμούσε να γίνει βασιλιάς στο δημόσιο πρωτόκολλο που τηρούταν σε κάθε Δήμο, υπό την επιτήρηση τριμελούς επιτροπής, οπότε η ψηφοφορία ήταν φανερή². το ίδιο σύστημα εκλογής, υπό την επιτήρηση τριμελών επιτροπών, προβλεπόταν για τα προξενεία, υποπροξενεία και προξενικά πρακτορεία του εξωτερικού, όπου ήταν εγκατεστημένοι ή διέμεναν προσωρινώς Έλληνες πολίτες³.

Με το ψήφισμα αυτό η Προσωρινή Κυβέρνηση απέκλινε από το ολιγόλογο και από 11-10-1862 «Ψήφισμα του Έθνους», με το οποίο είχε καταργηθεί η βασιλεία του Όθωνα, είχε διορισθεί η ίδια (Προσωρινή Κυβέρνηση) και είχε ορισθεί ότι «Εθνική

1 Η δεκαήμερη προθεσμία ξεκινούσε την τρίτη ημέρα από την κοινοποίηση του ψηφίσματος της Προσωρινής Κυβερνήσεως στον κάθε Δήμο. Βλ. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 25-11-1862, αριθμός 9.

2 Βλ. Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 25-11-1862, αριθμός 9, Π. Πετρίδης: Πολιτικές Δυνάμεις και Συνταγματικοί Θεσμοί στη Νεώτερη Ελλάδα, 1844-1936 (1984), σελ. 40.

3 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τόμος ΙΓ', Νεώτερος Ελληνισμός από 1833 ως 1881, διεύθυνση εκδόσεως Γεώργιος Χριστόπουλος, Ιωάννης Μπασιτιάς (1977), σελ. 222.

Συντακτική Συνέλευσις καλείται αμέσως προς σύνταξιν της Πολιτείας και εκλογήν ηγεμόνος»⁴.

Με βάση το Πρωτόκολλο του Λονδίνου της 22-1/3-2-1830, ο ηγεμόνας της Ελλάδος δεν μπορούσε να ανήκει στις βασιλικές οικογένειες των Μεγάλων Δυνάμεων που είχαν υπογράψει τη Συνθήκη της 6^{ης} Ιουλίου 1827. Ωστόσο, η αγγλική διπλωματία από καιρό εργαζόταν αφενός για τη διάβρωση της βασιλείας του Όθωνος και αφετέρου για την ανάδειξη ως βασιλέως της Ελλάδος του δευτερότοκου υιού της βασίλισσας Βικτωρίας, Αλφρέδου. Εντέχνως, μάλιστα, οι Άγγλοι διπλωμάτες άφηναν να διαρρεύσει ότι η άνοδος του Αλφρέδου στον ελληνικό θρόνο θα γινόταν με την ενσωμάτωση των Ιονίων νήσων (που τότε ήταν βρετανική κτήση) στην Ελλάδα. Επίσης, στόχος της αγγλικής διπλωματίας ήταν να μην εκλεγεί μέλος της οικογένειας του Όθωνα ως νέος βασιλιάς της Ελλάδος, λαμβανομένου υπ' όψη ότι δεν εξέλιπαν οι οθωνιστές, αλλά και για να μην επιλεγεί η λύση του αβασίλευτου πολιτεύματος από την Εθνοσυνέλευση. Τελικώς, στην προκήρυξη του δημοψηφίσματος η Προσωρινή Κυβέρνηση προέβη ύστερα από υπόδειξη του Άγγλου ειδικού απεσταλμένου Ερρίκου Έλιοτ. Ήταν προφανές ότι ο λαός, χωρίς επίσημη υποβολή υποψηφιοτήτων, δεν θα δεσμευόταν να ψηφίσει πρόσωπο εξαιρούμενο από το Πρωτόκολλο του Λονδίνου, και μάλιστα τον δημοφιλή Αλφρέδο της Μ. Βρετανίας, ενώ ήταν σίγουρο ότι η Συντακτική Συνέλευση θα απείχε από μία τέτοια επιλογή⁵.

Υποστηρίχθηκε, επίσης, ότι με την προκήρυξη και διενέργεια δημοψηφίσματος για την εκλογή βασιλέως, τα συντηρητικά στοιχεία του εσωτερικού ήθελαν να προκαταλάβουν την Εθνοσυνέλευση και να αποτρέψουν το ενδεχόμενο καθιερώσεως αβασίλευτου πολιτεύματος⁶.

Διπλωματικές διεργασίες πραγματοποιήθηκαν με ένταση από την προκήρυξη του δημοψηφίσματος και μέχρι την ολοκλήρωσή του. Εκτός από τον Αλφρέδο, υποψήφιος ήταν και ο ορθόδοξος δούκας Νικόλαος του Λούχτενμπεργκ (1843-1891), εγγονός του Ευγενίου Μπωαρναί, ο οποίος ήταν θετός γιος του Ναπολέοντα και ανειπτός του τσάρου Αλέξανδρου Β'⁷. Το πρόσωπο αυτό είχε την υποστήριξη τόσο της Γαλλίας όσο και της Ρωσίας⁸. Ο Βρετανός πρωθυπουργός Πάλμερστον προωθούσε συστηματικώς την εκλογή του Αλφρέδου, λησμονώντας τη δέσμευση του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου, αλλά η

4 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σελ. 222.

5 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σελ. 222.

6 Πετρίδης (1984) σ. 39-40. Βλ. και Κ. Παπαρρηγόπουλος: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους (χ.χ.), 8^η έκδ., τόμος 6^{ος}, σελ. 312. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σελ. 222

7 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σελ. 222.

8 Βλ. Παπαρρηγόπουλος: Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ο.π., σελ. 312.

βασίλισσα Βικτωρία δεν επιθυμούσε τη λύση αυτή. Έτσι, τελικώς, ύστερα από εισήγηση του Βρετανού πρέσβη στην Αθήνα Π. Σκάρλετ, η αγγλική κυβέρνηση πρότεινε και η ρωσική αποδέχθηκε να ανανεωθεί η ισχύς του Πρωτοκόλλου του Λονδίνου και να εξαιρεθούν τόσο ο Αλφρέδος όσο και ο Νικόλαος του Λούχτενμπεργκ. Μετά από ταλαντεύσεις και διαβήματα της γαλλικής κυβερνήσεως, υπογράφηκε συμφωνία στο Λονδίνο στις 22-11/4-12-1862 μεταξύ των τριών δυνάμεων περί αδυναμίας εκλογής των προαναφερθέντων. Η συμφωνία αυτή ανακοινώθηκε επίσημα στην ελληνική κυβέρνηση από τους πρεσβευτές των τριών Δυνάμεων στις 3/15 Δεκεμβρίου 1862⁹.

Πάντως, νικητής στο δημοψήφισμα αναδείχθηκε ο Αλφρέδος. Ψήφισαν 241.202¹⁰ εκλογείς επί συνολικού πληθυσμού 1.100.000. Ο Αλφρέδος έλαβε 230.016 ψήφους, λαμβάνοντας δεκαπλάσιες περίπου ψήφους από τον Λούχτενμπεργκ. Υπήρξαν και 93 ψήφοι υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας¹¹. Ο δανός πρόγκηπας και μετέπειτα βασιλιάς της Ελλάδας Γεώργιος έλαβε μόλις έξι (6) ψήφους¹². Η Β' Εθνική Συνέλευση με ψήφισμά της κήρυξε Συνταγματικό Βασιλέα των Ελλήνων τον ηγεμονόπαιδα Αλφρέδο και ενέτειλε την Κυβέρνηση «να προκαλέσει αρμοδίως άνευ της ελαχίστης αναβολής την αποδοχήν του Ελληνικού Στέμματος παρά της Α.Β.Υ. του Λαοποθήτου Ηγεμονόπαιδος Αλφρέδου»¹³.

Το δημοψήφισμα του 1862 περί εκλογής βασιλέως ήταν αποτέλεσμα διπλωματικών διεργασιών¹⁴. Το αποτέλεσμά του ματαιώθηκε από τον ξένο παράγοντα, ο οποίος ήταν κυρίως εκείνος που το είχε προκαλέσει. Αυτό ήταν και το πρώτο δημοψήφισμα στην ελληνική συνταγματική ιστορία. Πάντως, έχει υποστηριχθεί η άποψη ότι πρόκειται για ιδιότυπη διαδικασία εκλογής βασιλιά και όχι για διαδικασία δημοψηφισματικού χαρακτήρα, δεδομένου ότι ως ερώτημα προς τον λαό δεν ετέθη η μορφή του πολιτεύματος ή ο θεσμός της βασιλείας, έστω σε συνδυασμό με προσωπικά στοιχεία¹⁵.

9 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σελ. 222.

10 Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 28-2-1863, αριθμ. 6. , Πετρίδης (1984) σελ 41. Πβλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' σ. 222, όπου αναφέρονται 240.701 ψηφίσαντες, ενώ διαφορετικό (κατά τι) αριθμό ψηφισάντων αναφέρεται και εις Α. Δημητρόπουλος: Το δημοψήφισμα-Ο ρόλος και η σημασία του θεσμού στη σύγχρονη δημοκρατία (1997),σ. 330.

11 Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΓ' (1977) σ. 222.

12 Βλ. Δημητρόπουλος (1997), σελ. 330.

13 Εφημερίς της Κυβερνήσεως, 28-2-1863, αριθμ. 6. , Πετρίδης (1984) σελ 41.

14 Βλ. και Ελληνική Ιστορία (2007) σελ. 563.

15 Δημητρόπουλος (1997) σελ. 331.

3. Το δημοψήφισμα του 1920 για την επιστροφή του Κωνσταντίνου Α΄

Μετά τις εκλογές της 1ης Νοεμβρίου 1920, στο οποίο η βενιζελική παράταξη ηττήθηκε, η κυβέρνηση Δημητρίου Ράλλη αποφάσισε να προχωρήσει σε δημοψήφισμα για την επάνοδο του εξόριστου Κωνσταντίνου. Ο ελληνικός θρόνος παρέμενε κενός από τις 12/25 Οκτωβρίου 1920, όταν πέθανε (από σηψαιμία που προκλήθηκε από δάγκωμα πιθήκου) ο Αλέξανδρος Α¹⁶, δευτερότοκος γιος του Κωνσταντίνου, ο οποίος είχε ανέλθει στον θρόνο αμέσως μετά την αποχώρηση του πατέρα του από την Ελλάδα (30-5/12-6-1917).

Ο Κωνσταντίνος Α΄ ποτέ δεν είχε παραιτηθεί από την ιδιότητα του βασιλέως της Ελλάδος. Ύστερα από συμβουλή του πρωθυπουργού Αλέξανδρου Ζαΐμη, αποδέχθηκε να αποσυρθεί χωρίς να παραιτηθεί τυπικά και ορίζοντας τον υιό του Αλέξανδρο ως διάδοχό του¹⁷. Ο Κωνσταντίνος θεωρούταν από τις δυνάμεις της Αντάντ γερμανόφιλος και πρόσωπο εξίσου μισητό με τον Γερμανό Κάιζερ, με τον οποίο άλλωστε συγγένευε. Είχε αντιταχθεί στην είσοδο της Ελλάδας στον Α΄ Παγκόσμιο Πόλεμο εναντίον των Κεντρικών Αυτοκρατοριών και τη θέση του αυτή προσπάθησε να επιβάλει με μία σειρά αντισυνταγματικών ενεργειών, οι οποίες είχαν προκαλέσει τις επεμβάσεις των δυνάμεων της Αντάντ στο εσωτερικό της χώρας και τον Α΄ εθνικό Διχασμό.

Το δημοψήφισμα προκηρύχθηκε στις 11-23/11-1920 και διενεργήθηκε στις 22-11/4-12-1920. Την προηγούμενη ημέρα οι πρεσβευτές της Αγγλίας, Γαλλίας και Ιταλίας εξουσιοδοτήθηκαν να γνωστοποιήσουν στην ελληνική κυβέρνηση ότι οι Σύμμαχοι θα διέκοπταν κάθε οικονομική υποστήριξη προς την Ελλάδα, αν επέστρεφε ο εξόριστος μονάρχης.

Τα αποτελέσματα που ανακοίνωσε η κυβέρνηση μετά την ψηφοφορία ήταν συντριπτικά υπέρ της επανόδου του Κωνσταντίνου, επιλογή την οποία ψήφισαν 999.960 εκλογείς (ποσοστό 99%) έναντι 10.383 αντίθετων ψήφων (1%). Το ότι τα αποτελέσματα αυτά δεν μπορεί να ήταν γνήσια εμφανίζεται από το ότι τρεις εβδομάδες περίπου η βενιζελική-αντικωνσταντινική παράταξη είχε λάβει ποσοστό σχεδόν 50% (375.803 ψήφους έναντι 368.678 ψήφων της «κωνσταντινικής» Ηνωμένης Αντιπολιτεύσεως), μολονότι ηττήθηκε λόγω του πλειοψηφικού συστήματος και της ανισομερούς κατανομής των ψήφων της στις εκλογικές περιφέρειες¹⁸. Στην πραγματικότητα, το «δημοψήφισμα»

16 Βλ. ενδ. Ελληνική Ιστορία (2007) σελ. 678.

17 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους, τ. ΙΕ΄ (Νεώτερος Ελληνισμός από 1913 ως 1941), σελ. 46.

18 Βλ. σελ. Ιστορία ΙΕ΄, σελ. 147,150.

του 1920 κατέληξε να προσλάβει τον χαρακτήρα «εκλογικής παρωδίας»¹⁹, δεδομένου ότι ήταν μία φαινομενική επικύρωση από τον λαό της απόφασης της Κυβερνήσεως και του ίδιου του Κωνσταντίνου να επιστρέψει στην Ελλάδα ως βασιλιάς²⁰. Επρόκειτο για «plebiscitum» και όχι «referendum» και επέδρασε σαφώς αρνητικώς στη διαμόρφωση του θεσμού²¹.

Το δημοψήφισμα του 1920 οδήγησε τις δυνάμεις της Αντάντ να άρουν την υποστήριξή τους προς την Ελλάδα. Αυτό είχε ολέθριες συνέπειες στη Μικρασιατική Εκστρατεία.

4. Το δημοψήφισμα του 1924 περί της μορφής του πολιτεύματος

Το πρώτο γνήσιο δημοψήφισμα στην Ελλάδα ήταν αυτό της 13-4-1924²², με το οποίο τέθηκε στην κρίση του λαού η απόφαση της Δ' Συντακτικής Εθνοσυνελεύσεως να καθιερωθεί ως πολίτευμα της Ελλάδας η (αβασίλευτη) δημοκρατία κοινοβουλευτικής μορφής.

Στις 25 Μαρτίου 1924, επέτειο της διπλής εθνικής εορτής, η Δ' Συντακτική Συνέλευση (η οποία είχε αναδειχθεί από τις εκλογές της 16-12-1923) με ψήφισμά της, κήρυξε έκπτωτη τη δυναστεία των Γλυξβούργων και αποφάσισε «να συνταχθή η Ελλάς εις Δημοκρατίαν κοινοβουλευτικής μορφής, υπό τον όρον εγκρίσεως της απόφασεως αυτής υπό του Λαού διά δημοψηφίσματος»²³.

Στη συνέχεια, η Δ' Συντακτική Συνέλευση διέκοψε τις εργασίες της για σαράντα (40) ημέρες, εν όψει του δημοψηφίσματος. Η κυβέρνηση Αλέξανδρου Παπαναστασίου προσπάθησε να αμβλύνει την πόλωση παρέχοντας με νομοθετικά διατάγματα αμνηστία και επαναδιορισμούς σε βασιλόφρονες.

Οι βασιλόφρονες είχαν κάθε δυνατότητα να οργανώσουν αγώνα κατά του αβασίλευτου πολιτεύματος. Δύο ημέρες πριν από το δημοψήφισμα, ο πρωθυπουργός Α. Παπαναστασίου συναντήθηκε με τους εκπροσώπους των βασιλοφρόνων Π. Τσαλδάρη, Ι. Μεταξά και Γρηγ. Ευστρατιάδη και αποδέχθηκε όλα τα αιτήματα που του υπέβαλαν²⁴.

19 Βλ. Δημητρόπουλος (1997), σ. 333.

20 Βλ. και Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 680.

21 Βλ. Δημητρόπουλος (1997), σ. 334.

22 Δημητρόπουλος (1997), σ. 335.

23 Βλ. Ιστορία ΙΕ' σελ. 281, Ελληνική Ιστορία (2007) σελ. 691..

24 Βλ. Γ. Δαφνής: Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων (1923-1940), σελ. 262.

Το δημοψήφισμα πραγματοποιήθηκε στις 13 Απριλίου 1924. 758.472 (69,95%) εκλογείς ψήφισαν υπέρ της Δημοκρατίας (ΝΑΙ), ενώ 325.322 (30,05%) ψήφισαν κατά (ΟΧΙ). Το δημοψήφισμα έγινε χωρίς βίαια επεισόδια και με τάξη, μολονότι σημειώθηκαν κάποιες περιπτώσεις διπλοψηφίας υπέρ της Δημοκρατίας σε στρατιωτικά εκλογικά τμήματα²⁵.

Τα αποτελέσματα στο δημοψήφισμα θεωρείται ότι ανταποκρίνονται στον πραγματικό συσχετισμό δημοκρατικών και βασιλοφρόνων στο εκλογικό σώμα, λαμβανομένων υπ' όψη των αποτελεσμάτων των εκλογών της 1^{ης} Νοεμβρίου 1920²⁶.

Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος είχε προσπαθήσει εμμέσως να αποτρέψει την αλλαγή του πολιτεύματος, δέχθηκε τη γνησιότητα του δημοψηφίσματος και το νέο πολίτευμα, ενώ ο Ιωάννης Μεταξάς, βασιλόφρων και αρχηγός του κόμματος των Ελευθεροφρόνων, εκτίμησε ότι ο μικρός αριθμός των ψήφων κατά της Δημοκρατίας (ΟΧΙ) στο δημοψήφισμα αποδείκνυε την πτώση της δημοτικότητας της μοναρχίας και δήλωσε ότι στο εξής θα πολιτευόταν στα πλαίσια του αβασίλευτου πολιτεύματος²⁷. Ένα μεγάλο ποσοστό των βασιλοφρόνων, το οποίο εκπροσωπούταν από τον Π. Τσαλδάρη, αμφισβήτησε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και διατήρησε τις επιφυλάξεις του για το δημοκρατικό πολίτευμα μέχρι το 1932.

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος και η κήρυξη της αβασίλευτης δημοκρατίας είχε ευνοϊκή απήχηση στο εξωτερικό και τελούσε σε συμφωνία με το διεθνές πολιτικό κλίμα. Η σύναψη του προσφυγικού δανείου, μετά από σύντομο χρονικό διάστημα, απέδειξε ότι οι ξένες δυνάμεις εμπιστεύονταν τη δημοκρατική Ελλάδα²⁸.

Το δημοψήφισμα του Απριλίου 1924 σηματοδοτούσε την έναρξη της εντεκάχρονης περιόδου της αβασίλευτης δημοκρατίας (1924-1935), η οποία θα μπορούσε να ονομασθεί Β' Περίοδος της Ελληνικής Δημοκρατίας.

5.Το δημοψήφισμα του 1935 περί παλινρθώσεως της μοναρχίας

25 Βλ. Ιστορία ΙΕ', σελ. 281.

26 Βλ. Δαφνής σελ. 263.

27 Βλ. Ιστορία ΙΕ' σελ. 281. Ο Ι. Μεταξάς είχε αμνηστευθεί, με βάση νομοθετικό διάταγμα που εκδόθηκε δύο ημέρες μετά από την έκδοση του ψηφίσματος της Δ' Συντακτικής Συνελεύσεως περί κηρύξεως της Δημοκρατίας, και επέστρεψε στην Ελλάδα από το εξωτερικό στις 4-4-1924, βλ. Γ. Δαφνής: Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων (1923-1940), σελ. 261.

28 Βλ. Δαφνής σελ. 264.

Μετά την αποτυχία του κινήματος Βενιζέλου τον Μάρτιο 1935, εκλογές διεξάχθηκαν στις 9 Ιουνίου 1935, από τις οποίες απείχαν τα λεγόμενα «βενιζελικά» κόμματα. Ουσιαστικοί αντίπαλοι ήταν ο Τσαλδάρης και ο Κονδύλης από τη μία πλευρά (οι λεγόμενοι «κυβερνητικοί») και ο Ι. Μεταξάς με τους δεδηλωμένους βασιλόφρονες από την άλλη. Το πλειοψηφικό σύστημα ανέδειξε ισχυρή πλειοψηφία των κυβερνητικών, η οποία όμως διασπάσθηκε λόγω της διαφοράς των απόψεων του Τσαλδάρη με τον Κονδύλη για τον χειρισμό του πολιτειακού ζητήματος²⁹.

Στις 10 Ιουλίου 1935 η Ε' Εθνοσυνέλευση με ψήφισμά της, το οποίο έλαβε μόνον 82 ψήφους, αφού είχαν αποχωρήσει 165 βουλευτών υπό τον Π. Τσαλδάρη³⁰, αποφάσισε τη διενέργεια δημοψηφίσματος ως τις 15 Νοεμβρίου 1935 για τον καθορισμό του πολιτεύματος της χώρας και διέκοψε τις εργασίες της για τρεις (3) μήνες³¹. Στις 10 Οκτωβρίου 1935, ο Κονδύλης με τους αρχηγούς των ενόπλων δυνάμεων Παπάγο, Ρέππα και Οικονόμου, εξανάγκασαν σε παραίτηση την κυβέρνηση Τσαλδάρη και ανέλαβαν τη διακυβέρνηση της χώρας, θέτοντας σε ισχύ τον στρατιωτικό νόμο³². Ο Κονδύλης ανέλαβε την πρωθυπουργία και ο Παπάγος το Υπουργείο Στρατιωτικών. Από τις πρώτες πράξεις της πραξικοπηματικής κυβερνήσεως ήταν η κατάργηση της αβασίλευτης δημοκρατίας και η επαναφορά σε ισχύ του Συντάγματος του 1864/1911³³.

Η δικτατορική κυβέρνηση διενέργησε δημοψήφισμα στις 3-11-1935 για τη μορφή του πολιτεύματος. Σε όλο το χρονικό διάστημα από την 10^η Οκτωβρίου μέχρι τις 3^η Νοεμβρίου 1935, λειτουργούσαν στρατοδικεία, υπήρχε λογοκρισία του τύπου και γίνονταν εκτοπίσεις προσώπων που είχαν τοποθετηθεί κατά της παλινορθώσεως και της δικτατορίας Κονδύλη³⁴. Η βασιλεία έλαβε 1.491.992 ψήφους (ποσοστό 97,88%) και η δημοκρατία μόνον 32.454 ψήφους (ποσοστό 2,12%), σε σύνολο 1.527.714 ψήφων. Το αποτέλεσμα ήταν καταφανώς προϊόν νοθείας. Ο αριθμός των ψηφισάντων ήταν κατά 386.383 μεγαλύτερος απ' ό,τι ήταν στις τελευταίες αδιάβλητες εκλογές του 1933, μολονότι ένα σημαντικό τμήμα των υποστηρικτών της αβασίλευτης δημοκρατίας απείχε³⁵. Αναφέρθηκε ότι τα ψηφοδέλτια υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας είχαν πολύ έντονο κόκκινο χρώμα, ώστε ευχερώς διακρίνονταν ακόμη και εντός του εκλογικού

29 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 367-368.

30 Βλ. ενδ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 694.

31 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 368.

32 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 369-370.

33 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 370-371.

34 Σ. Λιναρδάτος: Πώς εφτάσαμε στην 4^η Αυγούστου (1988), σ. 119.

35 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 372.

φακέλου, ο οποίος ήταν σχεδόν διαφανής · συνεπώς, το απόρρητο της ψηφοφορίας οπωσδήποτε δεν διασφαλίστηκε κατά το δημοψήφισμα³⁶.

Τα «νόθα» αποτελέσματα του από 3-11-1935 δημοψηφίσματος παρείχαν το πρόσχημα στον Γεώργιο Β' να επιστρέψει στην Ελλάδα. Ο Ελευθέριος Βενιζέλος, ο οποίος βρισκόταν στο εξωτερικό, είχε εκδηλώσει την πρόθεσή του, ήδη πριν από το δημοψήφισμα, να αποδεχθεί την παλινόρθωση της βασιλείας υπό τον όρο να επιστρέψουν στο στράτευμα οι στρατιωτικοί που είχαν αποταχθεί λόγω του πραξικοπήματος του Μαρτίου 1935. Οι απόψεις και οι όροι του Βενιζέλου έτυχαν δημοσιότητας μετά το δημοψήφισμα. Οι ηγέτες των δημοκρατικών κομμάτων Γεώργιος Καφαντάρης, Αλέξανδρος Παπαναστασίου και Γεώργιος Παπανδρέου διαχώρισαν τη θέση τους και αρνήθηκαν κάθε συμβιβασμό με τους αντιπάλους. Αντιθέτως, οι ηγέτες του Κόμματος των Φιλελευθέρων Θεμιστοκλής Σοφούλης και Αλέξανδρος Μιχαλακόπουλος, οι οποίοι αρχικώς είχαν αντιταχθεί στην παλινόρθωση και στη δικτατορία Κονδύλη, ακολούθησαν τη «γραμμή Βενιζέλου» και ήλθαν σε επαφές με τη δικτατορική κυβέρνηση και την πλευρά του Γεωργίου Β', ο οποίος ήλθε στην Ελλάδα στις 25-11-1935³⁷.

Το δημοψήφισμα του 1935 διενεργήθηκε από δικτατορική κυβέρνηση και είχε νόθα αποτελέσματα· ήταν μία κατ' επίφαση δημοψηφισματική διαδικασία, η οποία πραγματοποιήθηκε για να νομιμοποιήσει εξωτερικά την επιβληθείσα παλινόρθωση³⁸. Οι συνθήκες διεξαγωγής του επιβεβαίωσαν το ότι οι δημοκρατικοί θεσμοί δεν μπορούσαν να λειτουργήσουν ομαλώς στην Ελλάδα, σε μία περίοδο που η Ευρώπη συγκλονιζόταν από την άνοδο του ναζισμού και του φασισμού. Το δημοψήφισμα του 1935 θα μπορούσε να χαρακτηριστεί ως η ληξιαρχική πράξη θανάτου της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας.

6. Το δημοψήφισμα του 1946 για την επάνοδο του Γεωργίου Β'

Δημοψηφισματική διαδικασία διενεργήθηκε την 1-9-1946 με αντικείμενο την επάνοδο του Γεωργίου Β', ο οποίος μετά την αποχώρησή του από τη χώρα, τον Απρίλιο 1941, διατελούσε στο εξωτερικό.

Η εμφύλια σύγκρουση του Δεκεμβρίου 1944 είχε καταπραϊνθεί προσωρινώς με τη λεγόμενη συμφωνία της Βάρκιζας (12-2-1945), όρος της οποίας ήταν η επίλυση του πολιτειακού θέματος με δημοψήφισμα και εν συνεχεία η συγκρότηση Συντακτικής Βουλής.

36 Βλ. Σ. Λιναρδάτος (1988), σ. 119

37 Βλ. Ιστορία του Ελληνικού Έθνους ΙΕ', σελ. 372.

38 Βλ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 343.

Με το διάταγμα της 19-1-1946 (ένα έτος μετά από τη συμφωνία της Βάρκιζας) προκηρύχθηκαν γενικές εκλογές για την ανάδειξη Αναθεωρητικής Βουλής, η οποία δεσμευόταν από τον διά δημοψηφίσματος καθορισμό της πολιτεύματος από τον Λαό (μετά τις εκλογές)³⁹. Στη νέα βουλή (Δ' Αναθεωρητική) επικράτησαν οι συντηρητικές πολιτικές δυνάμεις και η κυβέρνηση Π. Τσαλδάρη, αφού υποστήριξε ότι η χώρα διατελεί υπό πολίτευμα βασιλευομένης δημοκρατίας, σύμφωνα με το Σύνταγμα 1864/1911, μεθόδευσε δημοψήφισμα για την επάνοδο του βασιλέως Γεωργίου Β' και όχι για την επίλυση του πολιτειακού ζητήματος⁴⁰. Με το Δ' Ψήφισμα της Δ' Αναθεωρητικής Βουλής (25-6-1946), καλούταν ο Ελληνικός Λαός να αποφανθεί για την επάνοδο ή όχι του Γεωργίου Β' και όχι για το πολίτευμα της προτιμήσεώς του. Η επιλογή των ψηφοφόρων ήταν μεταξύ ψηφοδελτίου στο οποίο αναγραφόταν «βασιλεύς Γεώργιος», αφενός, και λευκού ψηφοδελτίου, στο οποίο οι ψηφοφόροι μπορούσαν να αναγράψουν το πολίτευμα που επιθυμούσαν, αφετέρου⁴¹.

Το δημοψήφισμα διεξάχθηκε την 1-9-1946, υπό τις μη ομαλές συνθήκες του εμφυλίου πολέμου⁴², και το αποτέλεσμα απέβη υπέρ της επανόδου του Γεωργίου Β' με ποσοστό 68,41% έναντι 31,59% των αντιθέτων⁴³. Ειδικότερα, επί 1.900.000 εγγεγραμμένων, 1.600.000 εκδήλωσαν την προτίμησή τους υπέρ του βασιλέως Γεωργίου Β', ενώ εναντίον του (λευκά ψηφοδέλτια) ψήφισαν 525.000⁴⁴. Παρά τη δεδηλωμένη αποχή της κομμουνιστικής πτέρυγας, το ποσοστό των μη ψηφισάντων εγγεγραμμένων ήταν μάλλον χαμηλό (13,37%), πράγμα το οποίο μπορεί να αποδοθεί σε νοθεία. Το ΚΚΕ κατήγγειλε το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ως προϊόν βίας και νοθείας, ενώ οι αντάρτες τις επόμενες ημέρες κλιμάκωσαν τη δράση τους και πέτυχαν την προσωρινή κατάληψη της Δεσκάτης και της Νάουσας⁴⁵. Πάντως, οι κοινοβουλευτικοί ηγέτες που είχαν αντιταχθεί στην επάνοδο του Γεωργίου Β' αναγνώρισαν το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος όχι ως αδιάβλητα γνήσιο, αλλά επειδή διαμόρφωνε νέα πολιτική πραγματικότητα⁴⁶.

39 Αναστασιάδης (1998) σ. 7, Δημητρόπουλος (1997) σ. 343.

40 Αναστασιάδης (1998) σ. 7-8, Δημητρόπουλος (1997) σ. 344.

41 Αναστασιάδης (1998) σ. 8, Δημητρόπουλος (1997) σ. 344.

42 Βλ. ενδ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 730.

43 Αναστασιάδης (1998) σ. 8, Δημητρόπουλος (1997) σ. 345.

44 Βλ. ενδ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 730.

45 Βλ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 730-731.

46 Βλ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 345.

Το δημοψήφισμα αυτό τερμάτισε με τρόπο οπωσδήποτε όχι αδιάβλητο την εκκρεμότητα του πολιτειακού θέματος. Ήταν ένα «προσωπικό» δημοψήφισμα, δεδομένου ότι το τεθειμένο προς τον Λαό ερώτημα ήταν η επάνοδος ή όχι του Γεωργίου Β', το οποίο, όμως υπέκρυπτε «ουσιαστικό δημοψήφισμα», δηλαδή την αποδοχή ή όχι του πολιτεύματος της βασιλευομένης δημοκρατίας.

7. Οι δημοψηφισματικές διαδικασίες της στρατιωτικής δικτατορίας

Η απριλιανή στρατιωτική δικτατορία (1967-1974) διενεργησε δύο κατ' όνομα δημοψηφίσματα, τα οποία αποσκοπούσαν να προσδώσουν λαϊκή νομιμοποίηση στις επιλογές της. Έτσι, στις 29-9-1968 διενεργήθηκε δημοψηφισματική δικαστική παρωδία⁴⁷, προς τον σκοπό εγκρίσεως του νέου «Συντάγματος» της χώρας, σύμφωνα με την υπ' αρ. 133/30-7-1968 πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου. Η έκβαση του δημοψηφίσματος ήταν εκ των προτέρων γνωστή, δεδομένου ότι η διαδικασία διενεργούνταν σε συνθήκες επιβολής στρατιωτικού νόμου. Τυπικώς επρόκειτο για συνταγματικό δημοψήφισμα, δηλαδή ως δημοψήφισμα για την έγκριση σχεδίου Συντάγματος, αλλά ο σκοπός της διεξαγωγής του ήταν το να εμφανισθεί πως το δικτατορικό καθεστώς είχε λαϊκή βάση, ενώ το αποτέλεσμα του ερμηνεύθηκε από τους διοργανωτές του σαν «έκφραση της εμπιστοσύνης του λαού» προς τη (δικτατορική) κυβέρνηση. Οι ενστάσεις κατά του κύρους του δημοψηφίσματος απορρίφθηκαν από τον Άρειο Πάγο και το δικτατορικό Σύνταγμα φέρεται πως ετέθη σε ισχύ από την 15-11-1968⁴⁸.

Η δεύτερη δημοψηφισματική διαδικασία, που διενεργήθηκε στα πλαίσια της στρατιωτικής δικτατορίας, αφορούσε την έγκριση της μετατροπής του πολιτεύματος από βασιλευομένη δημοκρατία σε προεδρική κοινοβουλευτική δημοκρατία, η οποία φέρεται να είχε τελεσθεί με την από 1-6-1973 συντακτική πράξη του υπουργικού συμβουλίου. Η διαμόρφωση θέσεως από πολλές αντιδικτατορικές δυνάμεις έναντι αυτής της δημοψηφισματικής διαδικασίας, εκείνη την εποχή, ήταν δύσκολη, δεδομένου ότι η αρνητική ψήφος στο δημοψήφισμα θα μπορούσε να εκληφθεί ως φιλοβασιλική τοποθέτηση · έτσι ενώ η πλειοψηφία των αντιδικτατορικών δυνάμεων υποστήριξε την καταψήφιση του νέου «Συντάγματος», υπήρξαν και φωνές της Αριστεράς και της Κεντροαριστεράς, που υποστήριξαν το λευκό, το άκυρο και την αποχή⁴⁹.

47 Βλ. και Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 771.

48 Δημητρόπουλος (1997) σ. 347

49 Βλ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 774.

Στην κρίση του Λαού φερόταν να τίθεται η από 15-6-1973 πράξη του υπουργικού συμβουλίου, η οποία περιείχε «σχέδιο ψηφίσματος» για την τροποποίηση του «Συντάγματος του 1968». Με βάση τις μεταβατικές διατάξεις του προς έγκριση σχεδίου, ο Γεώργιος Παπαδόπουλος και ο Οδυσσέας Αγγελής διορίζονταν προσωρινά Πρόεδρος και Αντιπρόεδρος της Δημοκρατίας μέχρι την 1-6-1981. Με αυτά τα δεδομένα η δημοψηφισματική διαδικασία, η οποία διενεργήθηκε στις 29-7-1973, είχε τόσο ουσιαστικά χαρακτηριστικά (έγκριση σχεδίου Συντάγματος) όσο και προσωπικά χαρακτηριστικά (διορισμός προσώπων στα ανώτατα αξιώματα του Κράτους). Με βάση τα νόθα αποτελέσματα του δημοψηφίσματος, το σχέδιο ψηφίσματος εγκρίθηκε με ποσοστό 78,4% (ψηφοδέλτιο «ΝΑΙ») έναντι 21,6% (ψηφοδέλτιο «ΟΧΙ») ⁵⁰. Το τροποποιημένο «Σύνταγμα» φέρεται να ετέθη σε ισχύ, αφότου ο Άρειος Πάγος απέρριψε τις ενστάσεις κατά του κύρους του δημοψηφίσματος.

Με τις δυο αυτές δημοψηφισματικές παρωδίες, ο θεσμός του δημοψηφίσματος τρώθηκε για ακόμη μία φορά στη νεότερη Ελλάδα.

8. Το δημοψήφισμα της 8-12-1974 για τον καθορισμό της μορφής του πολιτεύματος

Την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας ακολούθησε η συγκρότηση Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας (24-7-1974), η οποία με την από 1-8-1974 Συντακτική Πράξη α)κατάργησε κάθε πράξη της δικτατορίας με συντακτικό περιεχόμενο, β)επανάφερε σε ισχύ το Σύνταγμα του 1952, εκτός από τις διατάξεις περί ανωτάτου άρχοντος, μέχρι την ψήφιση οριστικού Συντάγματος, γ)όρισε ότι ο οριστικός καθορισμός της μορφής του πολιτεύματος θα γίνει με την ελεύθερη έκφραση της βουλήσεως του ελληνικού λαού, δηλαδή με δημοψήφισμα, δ)τροποποίησε μερικώς το Σύνταγμα του 1952 και αναγνώρισε συντακτική εξουσία και νομοθετική εξουσία στο υπουργικό συμβούλιο ⁵¹.

Με νεότερη συντακτική πράξη της Κυβερνήσεως Εθνικής Ενότητας, ήτοι την από 4-10-1974 Σ.Π. «περί προσφυγής εις την λαϊκήν ετυμηγορίαν προς ολοκλήρωσιν της δημοκρατικής νομιμότητος», ρυθμίσθηκε η προκήρυξη και διενέργεια δημοψηφίσματος για τον καθορισμό της μορφής του δημοκρατικού πολιτεύματος της χώρας και ορίσθηκε ότι η κατάρτιση Συντάγματος θα γίνει από την εθνική αντιπροσωπεία. Ειδικότερα προβλέφθηκε ότι η Κυβέρνηση που θα προέλθει από τις εκλογές για την ανάδειξη της εθνικής αντιπροσωπείας θα προκηρύξει εντός αποκλειστικής προθεσμίας 15 ημερών δημοψήφισμα για τον καθορισμό της μορφής του δημοκρατικού πολιτεύματος της χώρας

50 Βλ. και Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 775.

51 Βλ. ενδ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 349.

«διά της αμέσου και ελευθέρως εκφράσεως της βουλήσεως του ελληνικού λαού», και ότι το δημοψήφισμα θα διεξαχθεί εντός τριάντα (30) ημερών από την προκήρυξή του⁵².

Οι εκλογές για την ανάδειξη της Ε' Αναθεωρητικής Βουλής έγιναν στις 17-11-1974. Ήδη από την επομένη των εκλογών ξεκίνησαν οι πολιτικές «προδημοψηφισματικές» ζυμώσεις. Στις 22-11-1974 προκηρύχθηκε το δημοψήφισμα με το υπ' αρ. 804/1974 προεδρικό διάταγμα⁵³.

Σε επίπεδο θεσμών το δημοψήφισμα θα έκρινε τον τρόπο ανάδειξης του αρχηγού του κράτους (βασιλιάς ή πρόεδρος της δημοκρατίας), αλλά όχι το σύστημα διακυβέρνησης («προεδρευομένη ή προεδρική δημοκρατία ή ενδιάμεσο σχήμα γαλλικού τύπου) · σε πολιτικό επίπεδο το δημοψήφισμα θα έκρινε την επιστροφή ή όχι του βασιλιά Κωνσταντίνου Β'⁵⁴.

Το δημοψήφισμα διενεργήθηκε στις 8-12-1974 κατά τρόπο αδιάβλητο⁵⁵. Ο ελληνικός λαός αποφάνθηκε με ποσοστό 69,18% υπέρ της αβασίλευτης δημοκρατίας έναντι ποσοστού 69,18%, το οποίο εκδήλωσε την προτίμησή του υπέρ της βασιλευομένης δημοκρατίας. Από 6.244.539 εγγεγραμμένους ψήφισαν οι 4.719.787 (αποχή 25,5%). Τα έγκυρα ψηφοδέλτια ήταν 4.690.986, ενώ τα άκυρα 28.801. Η αβασίλευτη Δημοκρατία έλαβε 3.245.111 ψήφους, ενώ η βασιλευομένη δημοκρατία έλαβε 1.445.875 ψήφους⁵⁶.

Μετά το δημοψήφισμα, αποχώρησε από τη θέση του Προέδρου της Δημοκρατίας, ο στρατιωτικός Φ. Γκιζίκης, ο οποίος συνέχιζε να ασκεί καθήκοντα Προέδρου της Δημοκρατίας και μετά την πτώση της στρατιωτικής δικτατορίας⁵⁷. Δεσμευόμενη από το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος, η Ε' Αναθεωρητική Βουλή κατάρτισε και ψήφισε το Σύνταγμα του 1975, με το οποίο καθιερώνεται η Προεδρευομένη Κοινοβουλευτική Δημοκρατία. Το δημοψήφισμα της 8-12-1974 είχε τον χαρακτήρα υποχρεωτικού-αποφασιστικού δημοψηφίσματος με περιεχόμενο συντακτικό, το οποίο επέδρασε άμεσα

52 Βλ. ενδ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 350.

53 Βλ. ενδ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 351.

54 Βλ. Αναστασιάδης (1998), σελ. 151.

55 Βλ. ενδ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 779, Αναστασιάδης (1998), σελ. 153-154.

56 Βλ. ενδ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 352, Αναστασιάδης (1998), σελ. 154.

57 Βλ. Ελληνική Ιστορία (2007), σελ. 779.

στη διαμόρφωση του πολιτεύματος της χώρας⁵⁸. Για πρώτη φορά στο δημοψήφισμα συμμετείχαν γυναίκες ψηφοφόροι.

9. Το δημοψήφισμα της 5-7-2015 για την έγκριση-απόρριψη προτεινόμενου σχεδίου οικονομικής συμφωνίας με τους δανειστές της χώρας

Με το υπ' αρ. 38/2015 προεδρικό διάταγμα, ύστερα από απόφαση της Βουλής στις 28 Ιουνίου του 2015 (κατόπιν προτάσεως του Υπουργικού Συμβουλίου)⁵⁹, προκηρύχθηκε δημοψήφισμα, το οποίο διενεργήθηκε στις 5 Ιουλίου 2015. Κατά τη σχετική συζήτηση στη Βουλή τα δύο κόμματα της συμπολιτεύσεως και το αντιπολιτευόμενο κόμμα «Χρυσή Αυγή» ψήφισαν υπέρ του δημοψηφίσματος, ενώ τα υπόλοιπα κόμματα της αντιπολιτεύσεως («Νέα Δημοκρατία», «Πανελλήνιο Σοσιαλιστικό Κίνημα», «Το Ποτάμι», «Κομμουνιστικό Κόμμα Ελλάδος») τάχθηκαν κατά του δημοψηφίσματος. Η Βουλή αποφάσισε τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος με ψήφους 178 υπέρ, 120 κατά, ενώ δύο βουλευτές δεν ψήφισαν. Το ερώτημα που τέθηκε στον ελληνικό λαό ήταν αν θα πρέπει να γίνει αποδεκτό το σχέδιο συμφωνίας της Ευρωπαϊκής Επιτροπής, της Ευρωπαϊκής Κεντρικής Τράπεζας (Ε.Κ.Τ.) και του Διεθνούς Νομισματικού Ταμείου (Δ.Ν.Τ.), που προτάθηκε στην Ελλάδα στις 25 Ιουνίου · το ζήτημα αυτό χαρακτηρίστηκε από τη Βουλή ως «κρίσιμο εθνικό θέμα». Το δημοψήφισμα αυτό προκηρύχθηκε και διενεργήθηκε κατ' επίκληση του άρθρου 44 παρ. 2 του Συντάγματος, το οποίο ορίζει ότι ι: «Ο Πρόεδρος της Δημοκρατίας προκηρύσσει με διάταγμα δημοψήφισμα για κρίσιμα εθνικά θέματα, ύστερα από απόφαση της απόλυτης πλειοψηφίας του όλου αριθμού των βουλευτών, που λαμβάνεται με πρόταση του Υπουργικού Συμβουλίου. ...».

Είχε προηγηθεί η αποτυχία επίτευξης συμφωνίας στις διαπραγματεύσεις, ανάμεσα στην ελληνική Κυβέρνηση συνεργασίας ΣΥΡΙΖΑ-ΑΝΕΛ και τους δανειστές της έως τα τέλη Ιουνίου, λόγω της διαφωνίας ως προς το είδος των οικονομικών μέτρων, τα οποία έπρεπε να πάρει η Ελλάδα για την ολοκλήρωση του προηγούμενου προγράμματος οικονομικής διάσωσης έναντι του ελληνικού χρέους και για ένα νέο «πακέτο» διάσωσης. Το δημοψήφισμα αυτό ήταν το πρώτο δημοψήφισμα, το οποίο έγινε σύμφωνα με τις διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος, και δεν αφορούσε πολιτειακό ζήτημα (είτε θεσμικό είτε προσωπικό). Η Ολομέλεια του Συμβουλίου της Επικρατείας, με την υπ' αρ.2787/2015 απόφασή της έκρινε απαράδ εκτες τις αιτήσεις ακυρώσεως πολιτών με τις οποίες προβαλλόταν η αντισυνταγματικότητα του δημοψηφίσματος, με το σκεπτικό ότ το Προεδρικό Διάταγμα περί προκηρύξεως δημοψηφίσματος για κρίσιμο εθνικό θέμα και η πράξη του Υπουργικού Συμβουλίου περί υποβολής προτάσεως

58 Βλ. ενδ. Δημητρόπουλος (1997) σ. 351.

59 Βλ. απόφαση της Προέδρου της Βουλής από 28.6.2015, ΦΕΚ Α' 62/28.6.2015.

διενέργειας αυτού αποτελούν κυβερνητικές πράξεις και δεν υπόκεινται στον ακυρωτικό έλεγχο του Συμβουλίου της Επικρατείας⁶⁰.

Το σχέδιο συμφωνίας το οποίο είχαν καταθέσει οι τρεις δανειστές-θεσμοί, στις 25 Ιουνίου, αποτελούταν από δύο έγγραφα, από τα οποία το πρώτο έφερε τον τίτλο «Reforms for the completion of the Current Program and Beyond» («Μεταρρυθμίσεις για την ολοκλήρωση του τρέχοντος προγράμματος και πέραν αυτού»), ενώ το δεύτερο έφερε τον τίτλο «Preliminary Debt sustainability analysis» (προκαταρκτική ανάλυση βιωσιμότητας χρέους).

Από τα ελληνικά πολιτικά κόμματα, τα δύο κόμματα της συμπολιτεύσεως, ήτοι ο «Συνασπισμός Ριζοσπαστικής Αριστεράς» (ΣΥ.ΡΙΖ.Α.) και το κόμμα «Ανεξάρτητοι Έλληνες» («ΑΝΕΛ»), καθώς και η αντιπολιτευόμενη «Χρυσή Αυγή» είχαν ταχθεί υπέρ του δημοψηφίσματος και υπέρ της απάντησης «ΟΧΙ». Το ΚΚΕ δήλωσε την καταψήφιση της διεξαγωγής δημοψηφίσματος τέτοιου ερωτήματος, διαφωνώντας σε οποιαδήποτε μέτρα ύφεσης.

Μετά την απόφαση της Βουλής για τη διεξαγωγή δημοψηφίσματος, το κόμμα «Νέα Δημοκρατία», δηλαδή η αξιωματική αντιπολίτευση, υποστήριξε την καταφατική απάντηση (ΝΑΙ) στο δημοψήφισμα, επιχειρηματολογώντας ότι το ερώτημα ουσιαστικά είναι «ΝΑΙ» ή «ΟΧΙ» στη ζώνη του Ευρώ και δηλώνοντας ότι επιζητεί την παραμονή της Ελλάδας σε αυτήν.

Οι Ευρωπαϊκοί θεσμοί εξέφρασαν τη δυσαρέσκειά τους ως προς τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος και παρότρυναν τους Έλληνες ψηφοφόρους να ψηφίσουν «ΝΑΙ». Η Ευρωπαϊκή Επιτροπή διερωτήθηκε δημόσια για ποιον λόγο η ελληνική κυβέρνηση δεν αποφάσισε να διεξαχθεί το δημοψήφισμα πριν από την 30 Ιουνίου, ημερομηνία κατά την οποία έληγε η παράταση του προγράμματος, και επεσήμανε ότι η κυβέρνηση ζητά τη γνώμη των Ελλήνων πολιτών για την πρόταση της 25ης Ιουνίου, αντί της πιο πρόσφατης προτάσεως της 26ης Ιουνίου · η ελληνική κυβέρνηση απάντησε ότι σε γνώση της υπήρχε μόνο η πρόταση που της είχε τεθεί στις 25 Ιουνίου ως τελεσίγραφο από Πρόεδρο του «Eurogroup» Ντάισελμπλουμ.

Οπωσδήποτε, το χρονικό διάστημα μεταξύ της προκηρύξεως του δημοψηφίσματος και της ημερομηνίας διενέργειάς του ήταν πολύ μικρό, ώστε να υπάρχει πλήρης ενημέρωση του λαού, για να δοθεί ορθή απάντηση στο τεθειμένο ερώτημα, το οποίο αφορούσε ένα σύνθετο οικονομικό-δημοσιονομικό ζήτημα.

Πάντως, το Γραφείο του Υπατου Αρμοστή των Ηνωμένων Εθνών για τα Δικαιώματα του Ανθρώπου με τη σειρά του υποστήριξε τη διεξαγωγή του δημοψηφίσματος ως "εύγλωττη έκφραση της αυτοδιάθεσης του ελληνικού λαού,

60 Βλ. ΟλΣτΕ 2787/2015, δημ. ΝΟΜΟΣ.

σύμφωνα με το άρθρο 1 του Διεθνούς Συμφώνου για τα Ατομικά και Πολιτικά Δικαιώματα και κατ'εφαρμογή του άρθρου 25 ΔΣΑΠΔ για τη συμμετοχή του κοινού".

Το αποτέλεσμα του δημοψηφίσματος ήταν η απόρριψη της πρότασης του σχεδίου συμφωνίας με ποσοστό 61,31%.

Μετά το δημοψήφισμα, η ελληνική Κυβέρνηση κατέληξε σε συμφωνία με τους δανειστές στις 13 Ιουλίου 2015, με όρους ενός Τρίτου προγράμματος οικονομικής προσαρμογής για την Ελλάδα. Η αμφισβήτηση των νέων όρων οδήγησε στην αποχώρηση βουλευτών και πολιτευτών από τον κυβερνητικό κόμμα ΣΥΡΙΖΑ και τη δημιουργία ενός νέου κόμματος («Λαϊκή Ενότητα»). Ακολούθησαν βουλευτικές εκλογές τον Σεπτέμβριο 2015, οι οποίες ανέδειξαν και πάλι πρώτο κόμμα τον ΣΥΡΙΖΑ, ο οποίος σχημάτισε εκ νέου κυβέρνηση με το κόμμα «Ανεξάρτητοι Έλληνες», υπό την πρωθυπουργία και πάλι του Αλέξη Τσίπρα.

Ανεξαρτήτως, της πολιτικής και δημοσιονομικής σκοπιμότητας του δημοψηφίσματος της 5-7-2015, το δημοψήφισμα αυτό ήταν το μοναδικό που διενεργήθηκε στην Ελλάδα, σύμφωνα με τις διατάξεις του ισχύοντος Συντάγματος, και το δεύτερο δημοψήφισμα (ύστερα από το δημοψήφισμα της 8-12-1974), του οποίου το αποτέλεσμα δεν αμφισβητήθηκε από κανένα. Υπό αυτό το πρίσμα, προκύπτει ότι κατά τη Γ' Ελληνική Δημοκρατία, οι συνταγματικοί θεσμοί λειτουργούν απρόσκοπτα και σε πλαίσιο σταθερής πολιτικής ομαλότητας.

10. Συμπέρασμα

Στην Ελλάδα, διενεργήθηκαν συνολικώς εννέα (9) δημοψηφίσματα κατά τη διάρκεια των δύο αιώνων ζωής του νεοελληνικού κράτους:

- Το δημοψήφισμα του 1862 για την επιλογή βασιλέως της Ελλάδος.
- Το δημοψήφισμα του 1920 για την επάνοδο του Κωνσταντίνου Α' στον θρόνο της Ελλάδος.
- Το δημοψήφισμα του 1924 για την έγκριση ή όχι της μετατροπής του πολιτεύματος σε Δημοκρατία Κοινοβουλευτικής Μορφής.
- Το δημοψήφισμα του 1935 για τη μορφή του πολιτεύματος (βασιλευομένη δημοκρατία ή αβασίλευτη δημοκρατία).
- Το δημοψήφισμα του 1946 υπέρ της (επανόδου) του Γεωργίου Β' ή όχι.
- Η δημοψηφισματική διαδικασία του 1968 για τη θέσπιση νέου «Συντάγματος», η οποία διενεργήθηκε από τη δικτατορική κυβέρνηση της 21-4-1967.

- Η δημοψηφισματική διαδικασία του 1973, η οποία διενεργήθηκε από τη δικτατορική κυβέρνηση της 21-4-1967, για την τροποποίηση του «Συντάγματος» και τη μεταβολή του πολιτεύματος από βασιλευόμενη δημοκρατία σε προεδρική κοινοβουλευτική δημοκρατία,.

-Το δημοψήφισμα του 1974 για τη μορφή του πολιτεύματος (βασιλευόμενη ή προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία.

-Το δημοψήφισμα του 2015 για την έγκριση/απόρριψη του προτεινομένου σχεδίου οικονομικής συμφωνίας της Ελλάδας με τους δανειστές-«θεσμούς».

Αν αφαιρεθούν οι δύο δημοψηφισματικές διαδικασίες που έγιναν υπό το κράτος βίας του δικτατορικού καθεστώτος και δεν μπορούν καν να θεωρηθούν ότι έχουν το κύρος «δημοψηφίσματος» απομένουν επτά (7) δημοψηφίσματα. Από αυτά τα επτά (7) δημοψηφίσματα, τα δύο (το δημοψήφισμα του 1920 και το δημοψήφισμα του 1935), είχαν εμφανώς νόθο αποτέλεσμα. Επίσης, το δημοψήφισμα του 1946 έγινε υπό συνθήκες εμφυλίου πολέμου, ώστε βασίμως το αποτέλεσμά του να μπορεί να αμφισβητηθεί ως προς τη γνησιότητά του. Από τα εναπομείναντα τέσσερα δημοψηφίσματα, το πρωτόλειο «προσωπικό» δημοψήφισμα του 1862 δεν επέδρασε τελικώς αποφασιστικά στις πολιτικές εξελίξεις της χώρας, διότι το αποτέλεσμά του (επιλογή του βρετανού Αλφρέδου ως βασιλέως της Ελλάδος) ματαιώθηκε από τον ξένο παράγοντα, ο οποίος ήταν και εκείνος που το προκάλεσε. Το δημοψήφισμα του 1924 υπήρξε η ληξιαρχική πράξη γεννήσεως της Β' Ελληνικής Δημοκρατίας και σε γενικές γραμμές το αποτέλεσμά του ήταν γνήσιο. Σαφώς αδιάβλητο και εκφράζον τη λαϊκή βούληση ήταν το δημοψήφισμα του 1974, με το οποίο καθιερώθηκε η προεδρευόμενη κοινοβουλευτική δημοκρατία, η οποία επιβιώνει και ευημερεί για 47 έτη στη χώρα. Αδιάβλητο είναι και το δημοψήφισμα του 2015 ως προς το αποτέλεσμά του.

Ως προς την επίλυση πολιτειακών ζητημάτων, σαφώς «πολιτειακά» ήταν τα δημοψηφίσματα του 1924, του 1935, του 1974 και οι δύο δικτατορικές δημοψηφισματικές διαδικασίες. Επίσης, πολιτειακή φύση είχε και το δημοψήφισμα του 1946, αν και το ερώτημα είχε τεθεί επί του «προσωπικού ζητήματος» της εκδηλώσεως προτιμήσεως υπέρ του Γεωργίου Β' ή όχι. Οπωσδήποτε, «προσωπικά» ήταν τα δημοψηφίσματα του 1862 και του 1920. Το δημοψήφισμα του 2015 είχε ως αντικείμενο του ένα «κρίσιμο εθνικό θέμα» που δεν ανάγεται όμως στη σύνταξη της Πολιτείας.

«Αποφασιστικά» (υπό την έννοια ότι ο λαός καλούταν να αποφασίσει επί του τεθέντος ερωτήματος, χωρίς να υπάρχει προηγούμενη πράξη άμεσου οργάνου του Κράτους) ήταν τα δημοψηφίσματα του 1862, του 1920, του 1946, του 1974 και του 2015, ενώ «εγκριτικά» ήταν τα δημοψηφίσματα του 1924, του 1935 και οι δημοψηφισματικές διαδικασίες του 1968 και του 1973 (δεδομένου ότι ο λαός κλήθηκε να εγκρίνει ή να απορρίψει προηγούμενες πράξεις άμεσων οργάνων του Κράτους).

Ως τελικό συμπέρασμα είναι άξιο να διατυπωθεί ότι εκείνο το δημοψήφισμα, με το οποίο εκφράσθηκε η αληθινή βούληση του ελληνικού λαού και σηματοδοτήθηκε η αρχή ενός νέου μεγάλου κεφαλαίου, του πιο ομαλού και πιο εξελιγμένου στη συνταγματική και πολιτική ζωή της χώρας, είναι το «πολιτειακό» και «αποφασιστικό» δημοψήφισμα του 1974.